

RÅDHUSEPLANADEN CENTRUMHÅLLPLATSEN

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

Gävle stad 51:1
Gävle stad
Gävle Kommun
Gästrikland
2017

Bo Ulfhielm

LÄNSMUSEET
GÄVLEBORG

RÅDHUSESPLANADEN

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

Gävle stad 51;1

Gävle stad

Gävle Kommun

Gästrikland

2017

Rapport 2019:04

Bo Ulfhielm

LÄNSMUSEET
GÄVLEBORG

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butiken@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Box 746, 801 28 Gävle

Tel 026-65 56 00

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2019

Omslagsbild: Aktuella schakt på 1741 års stadskarta. Lantmäteristyrelsens arkiv
Staten har rätt att sprida dokumentationsmaterialet och rapporten enligt CC BY-
licens. Lantmäteriverkets kartor omfattas ej av denna licens.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning	5
Bakgrund	5
Syfte	5
Metod	6
Topografi och fornlämningsmiljö	6
Resultat	8
Område 1 söder om rådhuset	8
Område 2 norr om Rådhuset	10
Övriga områden	11
Tolkningar	12
Förslag till vidare åtgärder	14
Referenser	14
Administrativa uppgifter	15
Bilaga 1. Sektions- och anläggningsbeskrivningar	16
Bilaga 2. Fyndlista	19

Bild 1. Översiktskarta med aktuellt område markerat med rött. Blå linje markerar fornlämningsområdet för äldre stadslager, Raä 51:1 Efter digitala stadskartan. Lantmäteriet.

SAMMANFATTNING

Länsmuseet Gävleborg har på uppdrag av Gävle kommun Samhällsbyggnad utfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning kring Rådhusplanaden i centrala Gävle. Arbetet föranleddes av grävning av ledningsschakt för bland annat dagvatten, fjärrvärme och markvärme och är en del i en förnyelse av rådhusplanaden med tillhörande busshållplatser.

Arbetet utfördes sommaren och hösten 2017 av Bo Ulfhielm, Länsmuseet Gävleborg. Schaktningsövervakningen syftade till att dokumentera fornlämningen för att tillvarata kunskap som bidrar till stadens historia samt är till nytta för kommande samhällsplanering.

Totalt kontrollerades 360 löpmeter schakt. Dessa var grävda till ett djup på mellan en och två meter. I schaktet söder om Rådhuset framkom två anläggningar; en tegelkonstruktion och en stenmur. Anläggningarna framkom på en yta som utgjorde ett bebyggt kvarter på kartor före 1700-talets mitt. Därutöver framkom två mindre sträckor med kulturlager samt brukad odlingsmark söder om Rådhuset. Även i schaktet direkt norr om rådhuset framkom lager med bland annat sten, tegel och fynd av ben och keramik. Troligen utgör dessa till största delen raseringsmassor efter en äldre rådhusbyggnad.

Utöver ovanstående ytor grävdes också i Rådmansgatan samt i anslutning till Drottninggatan i norra delen av Rådhusområdet. På dessa ytor fanns inga bevarade kulturlager eller anläggningar.

Länsmuseet anser att inga ytterligare arkeologiska insatser är nödvändiga inom de områden som schaktats i denna etapp.

BAKGRUND

Länsmuseet Gävleborg har på uppdrag av Gävle kommun Samhällsbyggnad utfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning kring Rådhusplanaden i central Gävle. Arbetet utfördes efter beslut från Länsstyrelsen Gävleborg (Dnr 7751-16) och föranleddes av grävning av ledningsschakt för bland annat dagvatten, fjärrvärme och markvärme och är en del i en förnyelse av rådhusplanaden med tillhörande busshållplatser.

Arbetet utfördes sommaren och hösten 2017 av Bo Ulfhielm, Länsmuseet Gävleborg.

SYFTE

Schaktningsövervakningen syftade till att dokumentera fornlämningen för att tillvarata kunskap som bidrar till stadens historia samt är till nytta för kommande samhällsplanering. Förundersökningen skulle klargöra:

- Fornlämningens utbredning inom schakten
- Bedömning av kulturlagrets omfattning, karaktär och bevarandegrad
- Preliminär datering
- Preliminär tolkning

METOD

Undersökningen har skett genom kontinuerlig schaktningsövervakning. Kontrollerade schakt mättes in med RTK- GPS. Anläggningar och byggnadskonstruktioner rensades fram för hand. Sektioner dokumenterades med ritning och digitala fotografier.

Kulturlager och anläggningar som bedömdes vara yngre än 1800-talets mitt dokumenterades översiktligt. Av fyndmaterialet tillvaratogs ett representativt urval från anläggningar och äldre kulturlager.

Bild 2. Tegelkonstruktionen Anläggning 1(A1) under framrensning. Foto: Maria Björck.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Undersökningsområdet är beläget i centrala Gävle och utgörs av gatumark samt torg- och parkytor. Området sträcker sig norr om rådhuset längs Rådhus-esplanaden och i parken mellan rådhuset och ån.

Gävles esplanad är en av landets bäst bevarade exempel på 1800-talets esplanadsystem. Den skapades i samband med återuppbyggnaden av staden efter senaste stadsbranden 1869. Det nuvarande rådhuset i Gävle byggdes 1782–1790 efter ritningar av arkitekten Carl Fredrik Adelcrantz. Detta rådhus ersatte ett äldre som låg något längre norrut och som förstördes i stadsbranden 1776.

Parken mellan rådhuset och ån, Kung Kristoffers park, är anlagd under slutet av 1800-talet men fick sitt namn först år 2011. Namnet är en hyllning till kung Kristoffer av Bayern som gav Gävle stadsrättigheter 1446. På denna plats låg under 1600 och 1700-talet järnvägen, där järnet från Gästrikland och bergslagen vägdes inför utskeppning.

Det har vid flera olika tillfällen tidigare genomförts arkeologiska undersökningar i området. Senast 2015, då schakt för fjärrkyla drogs i delvis samma område som nu (Ulfhielm 2015). En lite större undersökning genomfördes 2004 i kvarteret Tornväktaren, direkt öster om det aktuella undersökningsområdet (Roslund –Forenius 2005).

Bild 3. Fajansfat från 1600-talets slut med dekor föreställande Drottning Maria II av England. Påträffat vid undersökning i kvarteret Tornväktaren (Roslund-Forenius 2004).

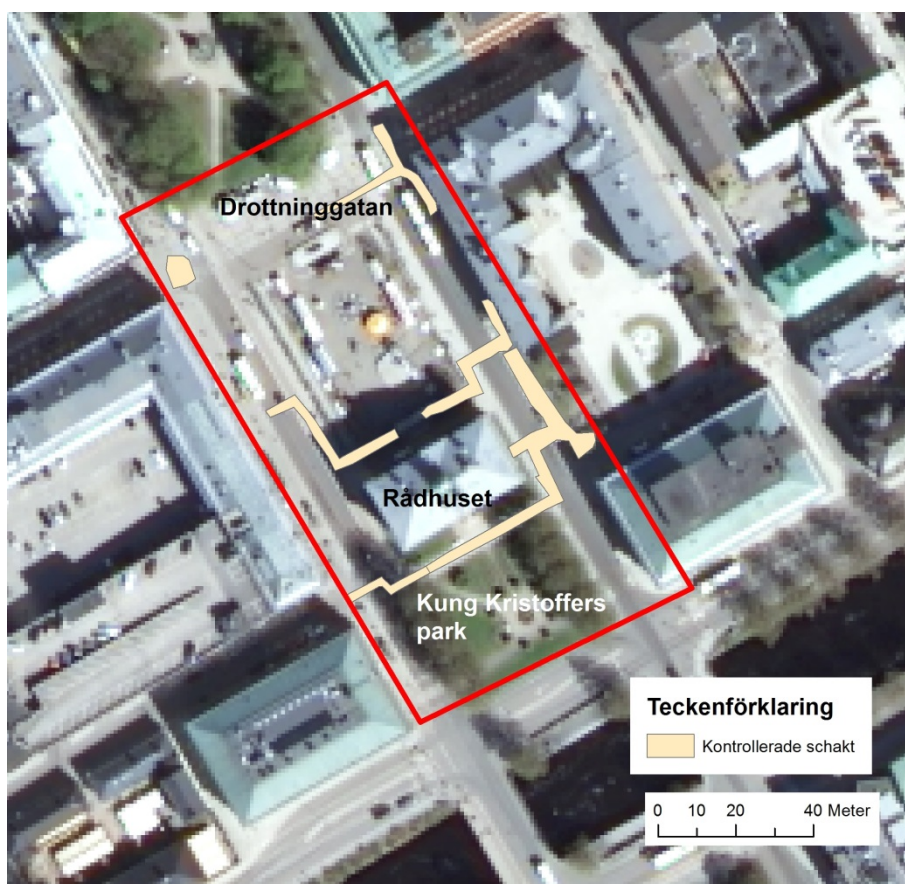

Bild 4. Översiktsbild med kontrollerade schakt. Ortofoto, Lantmäteriet.

RESULTAT

Arbetet utfördes vid ett tiotal tillfällen under sommaren och hösten 2017. Totalt kontrollerades 360 löpmeter schakt. Dess var grävda till ett djup på mellan 1 och 2 meter. En stor del av de undersökta schakten var sedan tidigare omgrävda och saknade kulturlager eller anläggningar.

Bild 5. Kontrollerade schakt med dokumenterade anläggningar och kulturlager. Efter grundkarta, Gävle kommun.

Område 1 söder om rådhuset

Schaktet följde i huvudsak en grusad gångstig i norra delen av Kung Kristoffers park. Som på många andra ställen i staden var området grävt i omgångar och endast korta partier hade obrutna lagerföljder ned till opåverkad mark. Lagren var tydligast i norra schaktväggen och utgjordes av en kullerstenslagd yta och kulturlager samt två anläggningar. Fynden bestod av kritpipsfragment, keramik och ben och daterar lagren till 1600-1800-tal.

I västra delen var en konstruktion i tegel (A1) som anlagts direkt på den naturliga sanden. Anläggningen var 1,7 meter lång och cirka 0,6 meter hög. Inga daterande fynd gjordes i anslutning och funktionen har inte kunnat beläggas.

Bild 6. A1 tegelkonstruktionen under framrensning.

Centralt på ytan var en murliknande samling av sandstenar (A2), cirka 1 meter bred och 0,6 meter. Anläggningen skadades vid maskingrävningen men kunde konstateras sträcka sig ett stycke ut i schaktet. Den omgavs på båda sidor av raseringsmassor av jord, sten, tegel och kol. Där fanns även enstaka slaggstycken av grön masugnsslagg. En av tegelstenarna hade en märkning i form av fingerdragna streck.

Bild 7. Stenmuren A2.

I östra delen av ytan var två kortare sträckor med bevarade kulturlager. På ena stället (sektion 3) framträdde en stenläggning, vilken överlagrade ett mörkt kulturlager med inslag av kol och tegel och som bland annat innehåll två fynd av

ben till trefotsgrutor. Efter detta lager följde ett kulturpåverkat skikt som sannolikt utgjort ett stycke plöjd matjord. I sektionen syns sneda strimmor som tolkas som tiltor efter plog. Under det var ett tunt lager med svämsand. Längst i öster var ett kort parti med delvis samma lagerföljd som ovan, men stenläggningen saknades och istället var raseringsmassor (sektion 4). Även här var ett odlat skikt i botten.

Bild 8. Sektion med stenläggning, kulturlager samt odlingslager. Bilden visar på ett illustrativt sätt hur förekomsten av kulturlager påträffas i korta partier som grävts av vid senare tidens arbeten (Sektion 3).

Område 2 norr om Rådhuset

Schaktet norr om Rådhuset gick direkt utanför byggnadens frontespis, över den stenlagda torgytan. Även här framkom äldre kulturlager (sektion 5 och 6). Under ett 0,4–0,7 meter lager fyllnadsmassor av sand och grus var ett 0,2–0,7 meter tjockt mörkt kulturlager med bland annat ben och keramik, ställvis var inslaget stort av tegel och sten samt trä, varför det hade karaktären av ett raseringslager. Vid byggnadens nordöstra hörn var ett mindre sträcka där ett äldre odlingskikt framträdde i botten.

Bild 9. Sektion 5 vid Rådhuset nordöstra hörn. Kulturlager samt i botten, brukad mark.

Övriga områden

Utöver ovanstående ytor grävdes också i Rådmansgatan öster om Rådhuset och i anslutning till Drottninggatan i norra delen av Rådhuset. På dessa ytor fanns inga bevarade kulturlager eller anläggningar. Fyllnadsmassor låg direkt på den naturliga sanden. Ytan har alltså schaktats av innan senare byggnationer.

Bild 10. Grävning för rörnedläggning i Rådmangatan. Här var endast påförda fyllnadsmassor direkt på det naturliga sandlagret.

TOLKNINGAR

De kvarvarande kulturlagren är fragmentariska, men ger ändå vissa nya kunskaper. I schaktet söder om rådhuset så ligger tegelkonstruktionen A1 och murresten A2 i ett kvarter som var bebyggt fram till 1700-talets mitt. Enligt 1741 års stadskarta ägdes fastigheten då av en Jakob Hagtorn. Han benämns som ”fabrikör”, alltså en person som bedrev någon form av tillverkning. Det är möjligt att anläggningen har något att göra med det hantverk som bedrivits på gården. Även murresten A2 ligger inom ägofiguren och troligen har den utgjort en del av en byggnadsgrund som stått i hörnet av tomten.

Längre österut var det under hela den tid som kan följas i det historiska kartmaterialet en öppen plats. Fram till 1700-talets början låg Järnvågen (där järn från det inre av Gästrikland och bergslagen vägdes inför utskeppning,) direkt söder om denna plats. Senare förblev platsen en öppen yta. Även längre tillbaks tycks denna yta ha varit obebyggd. Det lager odlingsmark som dokumenterades är lagd direkt på ett naturligt vattenavsatt lager och är alltså den första mänskliga påverkan på platsen. Det är intressant att en så här central plats i staden kunde avsättas som odlingsmark. Tydligen var små odlingslotter insprängda bland bebyggelsen i hela staden. Det kan också noteras att det lager med träflis, som ofta utgör det äldsta kulturpåverkade lagret i staden, saknas här.

Schaktet norr om rådhuset är intressant då det löper igenom platsen för det äldre rådhuset samt den tomt där stadshuset låg i början av 1700-talet. Bevarade kulturlager fanns i den östra delen av ytan. Det ligger nära till hands att tro att detta lager till stor del utgör raseringslager från den äldre rådhusbyggnaden. Lagret kan därför innehålla viktig information om t.ex. inredning, vägg- och golvtäckningsmaterial och så vidare.

Bild 11. Schakt och anläggningar i förhållande till 1741 års stadskarta.
Lantmäteristyrelsens arkiv

I schakten framkom förhållandevis få fynd: keramik, ben samt kritpipeskaft. Den keramik som tillvaratogs utgjordes av fat av yngre rödgods med gulbeige pipplersdekor. Två delar till trefots grytor påträffades också. Sammantaget kan fynden dateras inom perioden 1600-1800-tal. Ett intressant fynd var den tegelsten, märkt med fingerdragna streck, som framkom i det södra schaktet. Märkningar som dessa var vanliga när flera tegelslagare var verksamma vid samma bränneri. Man slog teglet individuellt men samarbetade vid bränningen. Märkningen, kallad "tegelslagarmärke", var till för att rätt person skulle få betalt för sitt arbete. Inte sällan var det barn som arbetade och de fingerdragna strecken från rådhuset är gjorda med en liten hand. Teglet har haft måtten 250×120×75 millimeter vilket var en standarddimension som blev vanlig under 1700-talet (Erik Andersson, mail).

Bild 12. Tegelsten med fingerdragna streck (Fyndnummer 1). Foto: Tomas Jakobsson.

FÖRSLAG TILL VIDARE ÅTGÄRDER

Inga ytterligare arkeologiska insatser är nödvändiga inom de områden som schaktats i denna etapp.

REFERENSER

Tryckta källor

Aagård, G-B. 1984. *Gävle. Medeltidsstaden 62*. Riksantikvarieämbetet.

Altner, A och Ulfhielm, B. 2015. *Fjärrkyla etapp 1 och 2*. Rapport Läns museet Gävleborg 2015:04.

Karlström, T. 1974. *Gävle stadsbild. Bebyggelsehistoria och samhällsutveckling till 1900-talets början*. Gävle

Roslund-Forenius, Y. 2005. *Kvarteret Tornväktaren*. Arkeologisk undersökning. Slutredovisning Läns museet Gävleborg Dnr 1896/320

Ulfhielm, B. 2005. *Det äldsta Gävle*. Rapport Läns museet Gävleborg 2009:01.

Ulfhielm, B. 2016. *Fjärrkyla 2015*. Rapport Läns museet Gävleborg 2009:01

Otryckta källor

Erik Andersson, murare, e-postmeddelande 2018-01-30.

Arkiv

Lantmäteristyrelsens arkiv

Akt V 14-1:3 Grundritning Gävle stad år 1741 av Lars Lindenberg.

Akt V 14-1:15 Karta Gävle stad 1810.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr: 431-7751-16

Länsmuseet Gävleborg dnr: 246/321

Uppdragsgivare: Gävle Energi

Undersökningstid: 4/06 2017-10/11 2017

Arkeologtimmar: 86 timmar

Projektledare Länsmuseet Gävleborg: Bo Ulfhielm

Personal: Bo Ulfhielm och Maria Björck.

Fastighet: Norr 2:1

Socken: Gävle

Kommun: Gävle

Koordinatsystem: Sweref 99 TM

Höjdsystem: RH 2000

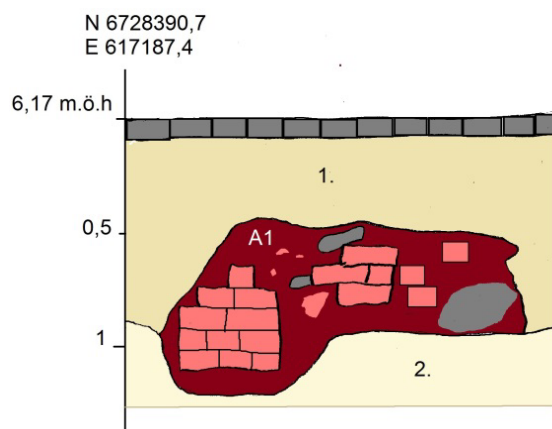
Undersökt area: 420 kvadratmeter

Dokumentationshandlingar som förvaras i Länsmuseet Gävleborgs arkiv: 7
sektionsritningar samt 26 digitala fotografier

Fynd: Från undersökningen tillvaratogs fynd enligt lista i bilaga 1.

BILAGA 1. SEKTIONS- OCH ANLÄGGNINGSBESKRIVNINGAR

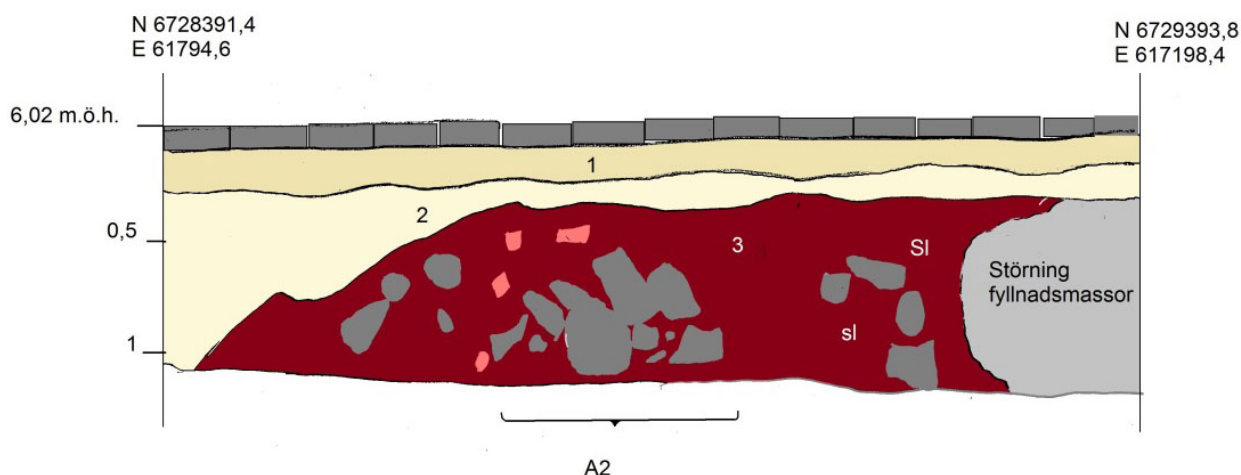
Sektion 1

Beskrivning

Under markbeläggningen med plattor var ett påfört sandlager (1.) På 0,85 meters djup vidtog gråbeige naturlig mjäla (2.). Anläggningen (A1) utgjordes av en konstruktion i tegel som anlagts direkt på den naturliga markytan. Den bestod av tegelstenar, delvis murade, och enstaka naturstenar, vilka omgavs av ett lager med sand, grus, tegelkross och enstaka kolbitar. Det murade partiet var cirka 0,5 meter brett och 0,5 meter högt. Inga fynd gjordes i anläggningen. Tegelstenarna hade dimensionen 250 × 120 × 75 millimeter.

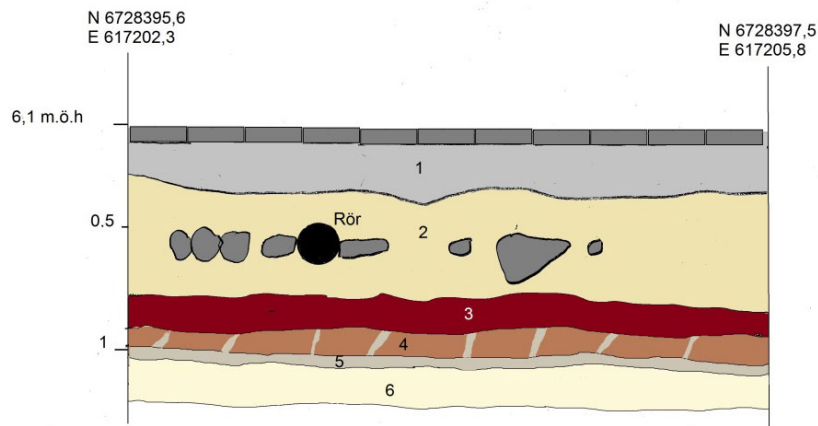
Sektion 2

Beskrivning

Under markbeläggningen av plattor var ett bärlager med grus och sand (1) under detta följde ett påfört sandlager (2). Därefter var ett lager raseringsmassor/kulturlager med inslag av tegel, slagg samt keramik (3). Detta lager grävdes inte helt i botten. Centralt i sektionen var en anläggning i form av en murrest av sandsten, 1 meter bred och 0,6 meter hög (A2). Denna fortsatte ett stycke ut i schaktet men kunde inte följas på motsatta sidan schaktkanten.

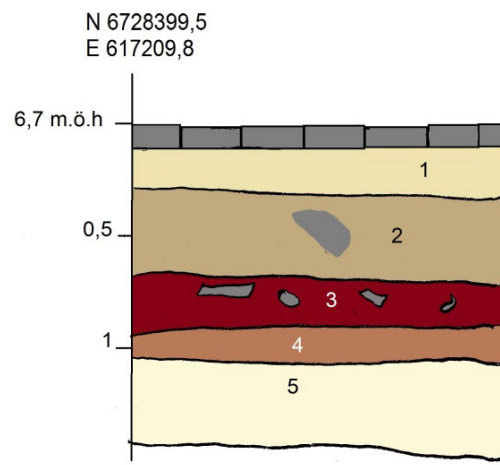
Sektion 3

Beskrivning

Överst var ett bärlager med sand och grus (1) varefter följde ett äldre fyllnadslager vari en stenläggning framträdde (2). I detta var också ett nedgrävt rör. Under detta var ett 0,2–0,3 meter tjockt kulturlager med inslag av kol och keramik (3). Här var bland annat två bitar till trefots grytor. Under detta lager var ett 0,1–0,25 meter tjockt lager vilket tolkas som ett odlingslager. I detta var sneda streck med cirka 0,2–0,35 meter mellanrum. Dessa tolkas som tiltor efter plog. Direkt under odlingslagret var ett tunt lager grå sand vilket troligen är ett vattenavsatt svämlager. I botten var ljus sand/mjåla.

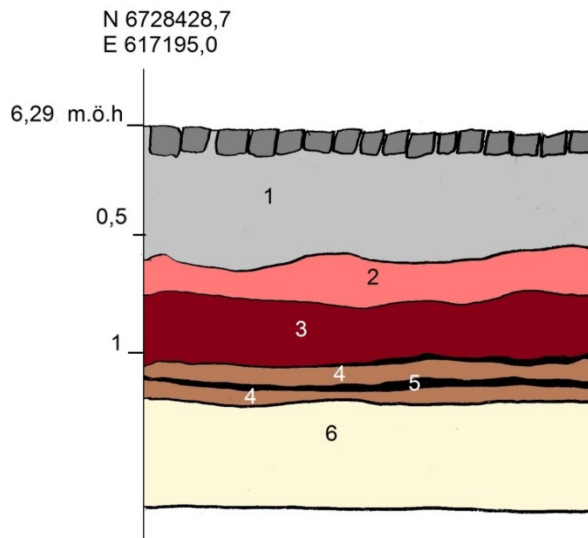
Sektion 4

Beskrivning

Under bärlager (1) och fyllnadsmassor (2) var ett 0,2–0,35 meter tjockt kulturlager med inslag av stenar och kol (3). Här påträffades också keramik av typen yngre rödgods. Under kulturlagret var ett odlingslager (4) 0,15–0,25 meter tjockt, med myllig jord varefter naturlig sand/mjåla vidtog (5).

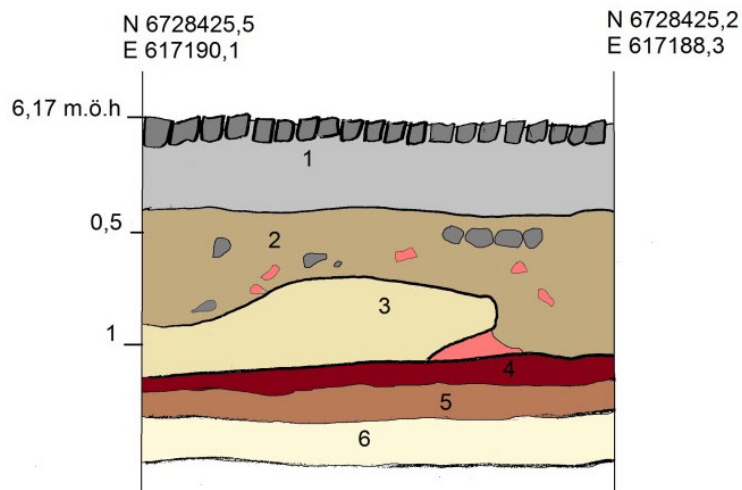
Sektion 5

Beskrivning

Under bärlager och fyllnadsmassor var ett 0,2–0,35 meter tjockt lager av tegelkross sand och kalk (2). Detta följdes av ett kulturlager med inslag av sten och tegel (3). Här framkom även keramik av typen yngre rödgods. Under detta var ställvis ett mörkare kulturlager med större inslag av kol och sot. Därefter vidtog ett humöst mylligt, lager med hög andel sand, troligen odlad mark (4). Under detta var ett mörkt jord- och kollager 0,05–0,5 m tjockt (5) varefter ytterligare ett lager brukad mark som lager 4 tog vid. Längst i botten var naturligt avsatt sand/mjåla (6)

Sektion 6

Beskrivning

Under bärlager av sand och grus var ett lager raseringsmassor (2) med rikligt av sten och tegel. I detta var en lins med gul sand (3) samt en lins med tegelkross. Under detta var ett 0,1–0,3 meter tjockt mörkt, jordigt, kulturlager (4). I detta lager framkom ett flertal obrända djurben. och under detta ett gråbrunt lager med brukad mark (5). I botten var naturligt avsatt sand/mjåla (6)

BILAGA 2. FYNDLISTA

F	Sakord	Typ	Del	Material	Typ	Ant	L (mm)	Br (mm)	Vikt (g)	Kommentar	Sektion	L
1	Tegel	Mur--	-	Tegel	-	1	120	110	1369	Märkt med fingerdragna streck	2	3
2	Slagg	Masugn-	-	Slagg	-	1	90	55	318	Grön glasartad	2	3
3	Kärl	Trefotsgryta	Ben	Keramik	BII:4	1	62	58	72	Invändigt glacerad	3	3
4	Kärl	Trefotsgryta	Ben	Keramik	BII:4	1	32	27	24	Invändigt glacerad	3	3
5	Kärl	Fat	-	Keramik	BII:4	1	40	36	28		5	3
6	Kärl	Fat	-	Keramik	BII:4	1	49	40	30		5	3
7	Kärl	Fat	-	Keramik	BII:4	1	63	38	23		4	3
8	Ben	Fågel?	-	Ben	-	1	88	11	8		6	4
9	Ben	Revben?	-	Ben	-	1	55	23	11		6	4
10	Tand	-	-	Tand	-	1	30	12	5		6	4

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, BOX 746, 801 28 GÄVLE · TEL 026-65 56 00. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE
BESÖKSADRESS: SÖDRA STRANDGATAN 20, GÄVLE